

Damian Kubiak

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

OSZCZĘDNOŚCI A PROCES ZABEZPIECZENIA STAROŚCI

1. Pojęcie i podział oszczędności

Zainteresowanie ekonomistów podstawową komórką społeczną, czyli gospodarstwem domowym, a ściślej – zasobami finansowymi pozostającymi w jego dyspozycji, wynika nie tylko z chęci poznania czynników decydujących o zawartości koszyka dóbr nabywanego przez gospodarstwo. W miarę rozwoju gospodarczego, postępu cywilizacyjnego z jednoczesnym ustanawianiem przez państwa wolnorynkowych zasad gospodarowania gospodarstwa domowe zaczęły odgrywać coraz większą rolę we współczesnym systemie finansowym. Udział gospodarstw w tym systemie wynika nie tylko z częściowego finansowania ich konsumpcji ze środków publicznych czy z konieczności płacenia podatków, ale również z tego, iż są one tzw. wierzycielem netto gospodarki. Przez utrzymywanie nadwyżek finansowych w postaci różnorodnych instrumentów czy produktów finansowych stają się one za pośrednictwem systemu finansowego dostarczycielem kapitału dla przedsiębiorstw, które z kolei wykorzystują go jako wydatki na inwestycje. Stąd też określenie czynników i zrozumienie zasad, jakimi kierują się gospodarstwa domowe przy podziale swojego dochodu na część podlegającą konsumpcji i część, która stanowić ma oszczędności, stało się bardzo ważnym zadaniem.

Pojęcie oszczędności w literaturze ekonomicznej najczęściej jest pojmowane jako odsunięcie konsumpcji w czasie. J.M. Keynes zdefiniował oszczędności jako „różnicę między dochodem a wydatkami na konsumpcję”. Podobnie traktuje je Samuelson, uznając je za „tę część dochodu, która nie jest konsumowana”. S. Bol-

land definiuje oszczędności jako „zasoby pieniądza gromadzone przez gospodarstwa domowe dzięki ograniczeniu wydatków konsumpcyjnych”.

Podział oszczędności obejmuje zbiór wielu kryteriów. W literaturze najczęściej wymieniane są:

a) kryterium dobrowolności (oznaczające stopień suwerenności decyzji w podejmowaniu decyzji o podjęciu lub zaprzestaniu czynności oszczędzania, a także o ich konsumowaniu), wyróżniające oszczędności:

- dobrowolne,
- obligatoryjne, wymuszone;

b) kryterium formy (rodzaj aktywa reprezentującego zgromadzone oszczędności), pozwalające wyróżnić:

- finansowe – przechowywane w gotówce i produktach finansowych, takich jak: papiery wartościowe, jednostki udziałowe funduszy inwestycyjnych, ubezpieczenia kapitałowe, depozyty, lokaty bankowe, lokaty w firmach ubezpieczeniowych itp.,
- rzeczowe – mające postać aktywów rzeczowych (inwestycje w nieruchomości, dzieła sztuki, złota itp.);

c) metody gromadzenia oszczędności, wyróżniające:

- oszczędności gotówkowe,
- oszczędności bezgotówkowe – oszczędności w postaci depozytów bankowych, wierzycielskich papierów wartościowych, udziałów w towarzystwach inwestycyjnych, papierów wartościowych związanych z prawem własności itp.;

d) kryterium czasu gromadzenia, które dzieli oszczędności na:

- bieżące (krótkoterminowe),
- terminowe (średnio- i długoterminowe).

W rozważaniach o oszczędnościach gospodarstw domowych najczęściej pomija się inwestycje polegające na tworzeniu bądź zakupie przedsiębiorstw; bo choć inwestycje takie mają na celu zwiększenie wartości przedsiębiorstwa i pośrednio powiększają również majątek ich właścicieli, różnią się istotnie charakterem od pozostałych.

2. Motywy utrzymywania oszczędności

Oszczędzanie jest procesem bardzo złożonym. Gospodarstwa domowe, dokonując dystrybucji własnego dochodu na konsumpcję i oszczędności, kierują się różnymi motywami. Jednym z pierwszych ekonomistów, którzy podjęli się próby sformułowania motywów oszczędzania, był J.M. Keynes. Według niego do motywów podejmowania oszczędności należą:

- chęć tworzenia rezerw na nieprzewidziane wydatki – motyw ostrożnościowy,

- pragnienie przystosowania się w przyszłości do innego niż obecnie stosunku między dochodami a potrzebami jednostki lub rodziny, np. w związku ze starością – motyw przeczności,
- korzyści płynące z oprocentowania i powiększania się wkładów pieniężnych – motyw chęci skorzystania z wyższej stopy procentowej (spekulacyjny),
- zadowolenie płynące z możliwości stopniowego powiększania wydatków – motyw chęci poprawy bytu,
- poczucie niezależności i możliwości urzeczywistniania swych dowolnych zamiarów – motyw potrzeby niezależności,
- zdobycie kapitału na prowadzenie działalności gospodarczej – motyw przedsiębiorczości,
- chęć pozostawienia po sobie dóbr materialnych i szeroko rozumianego majątku – motyw pozostawienia spadku,
- niechęć do wydawania, wyznaczająca motyw skąpstwa – motyw skąpstwa [3, s. 54-55; 4, s. 133-135].

Wyróżnione przez Keynesa motywy podejmowania oszczędności można podzielić na trzy grupy:

- czynniki ekonomiczne,
- czynniki demograficzne,
- czynniki psychologiczne [8, s. 21].

Wyszczególnienie czynników ekonomicznych wynika z klasycznej teorii ekonomii, głoszącej, że zachowania oszczędnościowe wśród ludzi są racjonalną odpowiedzią na takie czynniki, jak stopa procentowa, poziom dochodu czy bogactwa, poziom inflacji itp. Stopa procentowa ma istotny wpływ na podział dochodów na konsumpcję i oszczędności, gdyż jej wysokość oddziałuje na zmiany cen konsumpcji w czasie. Kierunek wpływu stopy procentowej na oszczędności nie jest jednak jednoznaczny. W pełni zależy on od wypadkowej siły efektów dochodowego i substytucyjnego, mogącej więc mieć ujemny lub dodatni wpływ na oszczędności. Próby objaśnienia wpływu czynników ekonomicznych na oszczędności w większości mają odzwierciedlenie w teoriach konsumpcji i oszczędności, a z nich do najważniejszych w dorobku ekonomii zalicza się teorię funkcji konsumpcji J.M. Keynesa, teorię dochodu permanentnego M. Friedmana oraz teorię cyklu życia F. Modiglianiego i R. Brumberga.

Wśród czynników demograficznych jako najczęstsza przyczyna oszczędzania wymieniana jest starość. Wśród wielu ekonomistów istnieje zgodność co do tego, iż w cyklu życia jednostki można doszukać się tzw. szczytu oszczędzania – momentu, w którym wartość zgromadzonych oszczędności jest najwyższa. Jak dowiodła B. Liberda, można także doszukać się silnych powiązań między wykształceniem głowy gospodarstwa domowego a jego stopą oszczędności [7, s. 89].

Grupa czynników psychologicznych dotychczas najrzadziej była przedmiotem badań naukowych. Do chwili obecnej nie odnaleziono jakiegokolwiek związku między skłonnością człowieka do oszczędzania a jego osobowością.

W literaturze ekonomicznej najczęściej jednak wymienia się trzy motywy, skłaniające gospodarstwa domowe do niewydawania na konsumpcję części swojego dochodu. Są to:

- motyw transakcyjny – wynikający z niedostatecznej synchronizacji wpływów (dochodów) gospodarstw domowych z ich wydatkami (nasilenie się motywu transakcyjnego odwrotnie wpływa na skłonność gospodarstw do oszczędzania),
- motyw przezrocznościowy objawiający się decyzją o przetrzymywaniu pewnego zasobu pieniądza na pokrycie nieprzewidywalnych wydatków (znaczenie określenia „nieprzewidywalne” odnosi się tu zarówno do momentu, bardziej lub mniej odległego, wystąpienia takiego wydatku, jak i do jego rodzaju czy wysokości),
- motyw portfelowy – wynikający z niechęci ludzi do ryzyka, zakładający, iż z natury niechętni ryzyku ludzie skłonni są poświęcić przeciętnie wyższą stopę zwrotu (dochodowość) w celu zapewnienia bezpieczeństwa tych lokat (braku utraty ich wartości); minimalizacji ryzyka służy dywersyfikacja lokat, czyli rozmieszczenie oszczędności w różnych produktach finansowych czy rzeczowych (mniej i bardziej rentownych) u różnych pośredników [2, s. 130-135].

Wartość oszczędności gromadzonych przez gospodarstwa domowe jest niezmiernie ważna dla całej gospodarki. W skali mikro odpowiednie oszczędności gwarantują utrzymanie obranych wzorców konsumpcyjnych w ciągu całego życia, w skali makro stanowią podstawowe źródło akumulacji kapitału, który za pomocą mechanizmów systemu finansowego jest udostępniany podmiotom gospodarczym, a następnie wykorzystywany przez te podmioty w procesie gospodarowania.

3. Zabezpieczenie własnej starości jako motyw utrzymywania oszczędności

Z grupy wymienionych przez J.M. Keynesa motywów oszczędzania za najważniejsze uważa się dwa z nich. Pierwszy to motyw ostrożności, przejawiający się w chęci tworzenia rezerw na nieprzewidywalne wydatki; drugi – to tzw. motyw cyklu życia polegający na chęci dostosowania się jednostki do innego, mającego wystąpić w przyszłości, stosunku między dochodami a potrzebami, np. w związku ze starością. Również polskie badania dotyczące celów, na jakie gospodarstwa domowe gromadzą oszczędności, wykazują dominację motywu przezrocznościowego (tab. 1). Istotnym czynnikiem pobudzającym oszczędzanie jest również chęć zabezpieczenia starości. Wobec tego konieczność oszczędzania nie tylko jest związana z potrzebą samoubezpieczenia się na wypadek niekorzystnych zdarzeń loso-

wych, ale także wynika ze spodziewanej dochodowości w okresie poprodukcyjnym.

Tabela 1. Cel gromadzenia przez gospodarstwa domowe oszczędności w Polsce w 2002 r. (w %)*

Cel gromadzenia oszczędności	Częstotliwość pojawiania się celu
Rezerwa na sytuacje losowe	31,9
Zabezpieczenie na starość	13,2
Leczenie, rehabilitacja	10,2
Remont mieszkania, domu	9,8
Zabezpieczenie przyszłości dzieci	8,2
Pokrycie wydatków konsumpcyjnych (żywność, odzież, obuwie, stałe opłaty mieszkaniowe)	5,7
Zakup domu, mieszkania, wkład do spółdzielni mieszkaniowej	4,5
Wypoczynek	3,3
Kształcenie	3,1
Zakup droższych dóbr trwałego użytku (z wyjątkiem samochodu)	3,0
Zakup samochodu	2,7
Bez specjalnego przeznaczenia	2,5
Inne	2,2
Razem	100,0

* Można było wskazać trzy najistotniejsze cele oszczędzania.

Źródło: [9].

Czym zatem jest potrzeba zabezpieczenia starości i kiedy dochodzi do jej zaspokojenia? W celu odpowiedzi na to pytanie należy się posłużyć pojęciem ryzyka starości, objawiającymi się jako zagrożenie brakiem dostatecznych środków w zasobach gospodarstwa domowego¹. Zrodzenie się uczucia przekonania o możliwości pojawienia się nieakceptowanej straty w zasobach gospodarstwa domowego w okresie po zakończeniu pracy zawodowej jednego z członków tego gospodarstwa składa się na identyfikację ryzyka starości. Następstwem tejże identyfikacji jest odczucie potrzeby minimalizacji tego ryzyka. Potrzebą tą jest właśnie potrzeba zabezpieczenia własnej starości.

Do zaspokojenia potrzeby – zgodnie z teorią zachowań konsumenta – dochodzi w wyniku odpowiedniej dystrybucji dochodu przez jednostkę. Zakupione w ten sposób dobra bądź usługi służą tej jednostce do zaspokojenia wcześniej rozpoznanych potrzeb. Skoro potrzeba zabezpieczenia starości wiąże się z występowaniem ryzyka starości, dążenie do jej zaspokojenia polega na poczynieniu takich kroków, które (przynajmniej w założeniu) ryzyko to zminimalizują. Stąd też można powiedzieć, iż proces zabezpieczenia się przed starością obejmuje działania gospodar-

¹ Zagadnienie ryzyka starości zostało dokładniej omówione w publikacjach [5; 6].

stwa domowego zmierzające do takiej dystrybucji dochodu, która umożliwi w okresie bierności zawodowej utrzymanie założonego wcześniej poziomu własnej konsumpcji.

W przedstawionym rozumieniu pojęcia zabezpieczenia starości zakłada się, iż gospodarstwo nie czyni świadomie kroków, które są dla niego niekorzystne. Oznacza to, że w procesie zabezpieczania własnej starości pod uwagę bierze ono wszelkie dostępne możliwości i w obrębie własnej wiedzy wybiera najkorzystniejszą dla siebie. Nie wszystkie jednak działania ludzkie przynoszą zamierzony wynik. Dlatego też procesy zabezpieczenia starości można dzielić na skuteczne i nieskuteczne.

Rozpatrując podejmowanie przez gospodarstwa domowe czynności zmierzających do zabezpieczenia własnej starości, należy wyróżnić cztery możliwości różnych zachowań:

1) Gospodarstwa ufają polityce państwa dotyczącej zabezpieczenia emerytalnego, ale mimo to są świadome potrzeby zabezpieczenia starości i dążą do jej zaspokojenia przez oszczędzanie,

2) Gospodarstwa ufają polityce państwa – dlatego nie oszczędzają. Nie są wówczas świadome potrzeby zabezpieczenia starości,

3) Gospodarstwa nie ufają polityce państwa – dlatego oszczędzają,

4) Gospodarstwa nie ufają polityce państwa, ale też z różnych przyczyn nie oszczędzają [8, s. 16].

Zaspokojenie potrzeby zabezpieczenia starości może przybierać różnorodne formy. Jedną z nich jest prokreacja, czyli zapewnienie sobie licznej grupy potomków, którzy w czasie realizacji ryzyka starości przejmą na siebie część jego negatywnych skutków. Wszelkie pozostałe formy są określane jako gromadzenie majątku, czyli oszczędzanie.

4. Zakończenie

Pierwotnie do czynności oszczędzania należało głównie odkładanie gotówki w ramach jednego gospodarstwa domowego (tzw. odkładanie pod poduszkę). Współcześnie odkładanie pieniędzy w celu gromadzenia oszczędności jest czynnością nierozważną i nieuzasadnioną ekonomicznie. Aby oszczędzanie miało sens ekonomiczny, proces ten musi być tak skuteczny, by w ogólnym rozrachunku zapewnić co najmniej utrzymanie realnej wartości tych oszczędności. Przeto przez oszczędzanie należy obecnie rozumieć nie tylko proces zasilania ogólnej puli oszczędności nowymi strumieniami, ale także postępowanie, którego celem jest pomnażanie wartości zgromadzonych oszczędności, czyli inwestowanie. W rozumieniu ogólnym oszczędzanie to proces polegający na zwiększaniu wartości oszczędności, a więc i majątku gospodarstwa domowego.

Należy przy tym zwrócić uwagę na różne znaczenia terminu „inwestowanie” w naukach ekonomicznych. Ogólnie rzecz biorąc, terminem tym określa się zakup nowych dóbr kapitałowych, które w późniejszym procesie gospodarowania mają przynieść ich właścicielom dochód w postaci zwiększonych zysków bądź zmniejszonych kosztów działania. Takie pojmowanie inwestycji jest uzasadnione w odniesieniu do podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. Wobec tego w odniesieniu do gospodarstw domowych uzasadnione jest utożsamianie terminów „inwestowanie” i „lokowanie”. Należy je rozumieć jako konwersję nieskonsumowanych zasobów pieniężnych na instrumenty rynku finansowego bądź rynku niefinansowego oraz przekształcanie tych instrumentów na inne pozostające w obrębie tych rynków, w celu przysporzenia korzyści finansowych w postaci wzrostu ich wartości realnej.

Literatura

- [1] Bolland S., *Wstęp do nauki o finansach*, PWN, Warszawa 1986.
- [2] Begg D., Fisher S., Dornbusch R., *Ekonomia*, t. 2, PWE, Warszawa 1995.
- [3] Keynes J. M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, A Project Gutenberg of Australia eBook, ebook No 0300071h.
- [4] Keynes J.M., *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, PWN, Warszawa 1985.
- [5] Kubiak D., *Ryzyko starości jako ryzyko społeczne*, [w:] *Finanse i rachunkowość – teoria i praktyka*, red. G. Borys, Prace Naukowe AE we Wrocławiu nr 1040, AE, Wrocław 2004, s. 66-73.
- [6] Kubiak D., *Zarządzanie ryzykiem starości w gospodarstwie domowym*, [w:] *Inwestycje finansowe i ubezpieczenia – tendencje światowe a polski rynek*, red. K. Jajuga i W. Ronka-Chmielowiec, Prace Naukowe AE we Wrocławiu nr 1037, AE, Wrocław 2004, s. 349-355.
- [7] Liberda B., *Oszczędzanie w gospodarce polskiej. Teorie i fakty*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2000.
- [8] Perek-Białas J., Rószkiewicz M., *Sklonność gospodarstw domowych do oszczędzania w celu zabezpieczenia starości*, Wydawnictwo PONT Info, Warszawa 1999.
- [9] Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia*, t. 1, PWN, Warszawa 1995.
- [10] *Warunki życia ludności w 2002 r.*, Studia i Analizy Statystyczne, GUS, Warszawa 2003.

SAVINGS VS. THE PROCESS OF OLD AGE SECURITY

Summary

Households play an important role in the, so called, circular movement. The income of households becomes divided into consumption type of expenditure and savings. They deliver capital to financial system, which is used for investments by enterprises. Households, while distributing their own income into consumption and savings, follow different reasons. The most important ones, apart from prudential, cash deals and portfolio type of reasons also include the old age security motives.